

Persinformatie *Codex Eyckensis*

Oudste boek van België komt naar KU Leuven voor onderzoek

Op 20 september 2016 wordt het Codex Eyckensis Project officieel voorgesteld in Leuven. De 8ste-eeuwse *Codex Eyckensis* is het oudste boek van België en maakt deel uit van de kerschat van Sint-Catharina in Maaseik. De komende twee jaar zal het geïllustreerde manuscript met de nieuwste technieken onderzocht worden door het Book Heritage Lab van de Leuvense Faculteit Theologie en Religiewetenschappen en Illuminare - Studiecentrum voor Middeleeuwse Kunst onder leiding van professor Lieve Watteeuw.

De *Codex Eyckensis* in het laboratorium

De *Codex Eyckensis*, het 8ste-eeuwse topstuk van het Vlaams cultureel erfgoed, is één van de meest iconische boeken in België. Het is het oudst bewaarde handschrift in ons land en wordt internationaal geroemd omwille van het hoge artistieke niveau van de miniaturen en van de technische kwaliteit van de codex. De laatste tien jaar zijn er aanzienlijke vorderingen gemaakt in het niet-destructieve onderzoek en in de wetenschappelijke beeldvorming van handschriften en miniaturen. Het nieuwe onderzoek aan de KU Leuven zal bijdragen tot een betere kennis van dit eeuwenoude evangelieboek. Er wordt onderzocht op welke wijze het handschrift werd geschreven en verlucht en hoe het zich verhoudt tot gelijkaardige manuscripten uit de Angelsaksische regio's. De ontrafeling van de lange en turbulente bewaargeschiedenis van het manuscript is de derde pijler van de studie.

13 eeuwen geschiedenis

Van Echternach naar Maaseik

De *Codex Eyckensis* stamt uit de 8ste eeuw en werd vervaardigd in de abdij van Echternach. Meteen na zijn creatie werd de codex door aartsbisschop Willibrordus naar de Benedictijnerabdij van Aldeneik gebracht. De Merovingische edelen Adalhard, heer van Denain, en zijn vrouw Grinuara stichtten deze abdij voor hun dochters Harlindis en Relindis. De H. Willibrordus wijdde Harlindis tot de eerste abdis van de religieuze gemeenschap; na haar dood werd Relindis haar opvolgster.

In de 10de eeuw werd de vrouwengemeenschap in de abdij vervangen door een kapittel van kanunniken. Die verlieten de abdij in 1571 tijdens de godsdienstoorlogen. Ze vluchtten naar de omwalde stad Maaseik en brachten de kersschatten van Aldeneik - met de *Codex Eyckensis* - in veiligheid in de Sint-Catharinakerk.

De handschriften als geheel

De *Codex Eyckensis* bestaat uit twee Evangeliaria en telt samen 133 perkamenten folia van 244 op 183 mm. Het eerste handschrift (Codex A) is onvolledig. Het bestaat uit vijf folia, met een voorstelling van een evangelist en een onvolledige reeks van acht canontafels. De voorstelling van de evangelist is in Italiaans-Byzantijnse stijl, verwant met het Barberini-evangelie in de Vaticaanse Bibliotheek. De lijst

rond de figuur bestaat uit Angelsaksisch vlechtwerk, zoals in het *Lindisfarne-evangelarium* in de British Library (Londen).

Het tweede handschrift (Codex B) bevat een volledige reeks van twaalf canontafels en de vier evangelieteksten. De canontafels zijn versierd met zuilen en bogen, afbeeldingen van apostelen en symbolen van de evangelisten. Elke paragraaf begint met een initiaal die omcirkeld is met rode en gele stippen.

De evangelieteksten zijn een versie van de *Vulgaat* van de H. Hiëronymus van Stridon (347-420), de meest bekende bijbelvertaling in het Latijn. Vergelijkbare varianten vinden we terug in het *Book of Kells* en het *Book of Armagh* (beide Trinity College Dublin) en het *Evangelarium van Echternach* (Bibliothèque Nationale de France, Parijs), die uit dezelfde periode stammen.

Een turbulente restauratiegeschiedenis

De twee evangelaria werden in de 12de eeuw samen ingebonden en bleven zo eeuwenlang bewaard. In 1957 werd een ongelukkige restauratiepoging ondernomen: Karl Sievers, een restaurateur uit Düsseldorf, verwijderde de rode fluwelen boekband uit de 18^e eeuw en kleefde Mipofolie op alle folia van het handschrift. Mipofolie is een film van polyvinylchloride die extern geplastificeerd is met dioctylphtalaat. Na verloop van tijd vormde deze folie zoutzuur dat het perkament aantastte en de folie zelf vergeelde. Na het 'plastificeren' bond Sievers de codex opnieuw in. Hij sneed hiervoor de randen van de folia bij, waarbij fragmenten van de verluchting onherroepelijk verloren gingen.

Aan het einde van de 20ste eeuw besliste men de *Codex Eyckensis* te redden van de Mipofolie, om zo het vernietigingsproces stop te zetten. Tussen 1987 en 1993 is de Mipofolie verwijderd en werd de codex gerestaureerd door een team van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Hiervoor werd een techniek van aanvezelen met perkamentpulp verder ontwikkeld. Bij deze restauratie heeft men het handschrift A en B opnieuw afzonderlijk ingebonden.

In goed gezelschap

De Maurits Sabbebibliotheek (Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, KU Leuven), één van de grootste theologische bibliotheken ter wereld, biedt onderdak aan een collectie van 1,3 miljoen volumes, waarvan 200 000 oude drukken (vóór 1801).

De 20 000 meest waardevolle oude drukken en manuscripten worden bewaard in de beveiligde en geklimatiseerde Preciosaruimte. De bibliotheek beschikt hiermee over de optimale bewaar- en onderzoeksomgeving voor de *Codex Eyckensis*. De codex vindt er een tijdelijke thuis naast topstukken zoals de 14de-eeuwse Bijbel van Anjou en de 18de-eeuwse Bibliotheek van Kardinaal d'Alsace.

Een droomteam voor het Codex Eyckensis Project

De *Codex Eyckensis* wordt na 25 jaar opnieuw onderzocht in het gloednieuwe Book Heritage Lab in de Maurits Sabbebibliotheek, een expertiselab voor onderzoek en conservatie van manuscripten, vroege drukken en documentair erfgoed. Het Book Heritage Lab staat sinds begin 2016 onder leiding van professor Lieve Watteeuw. Als onderzoeker en conservator-restaurator was zij 25 jaar geleden al nauw betrokken bij de redding en conservatie van de *Codex Eyckensis*, wanneer de delicate actie werd ondernomen om de verzurende en harde Mipofolie minutieus van het perkament en de miniaturen te verwijderen. Zij was de voorbije decennia actief bij een aantal omvangrijke onderzoeks- en conservatieprojecten van iconische middeleeuwse handschriften bewaard in Belgische instellingen, zoals de 14de-eeuwse *Bijbel van Anjou*, de 15de-eeuwse *Chroniques de Hainaut* en het vroeg 16de-eeuwse *Breviarium Mayer van den Bergh*. Haar huidige onderzoek focust zich op boekarcheologie en codicologie, in combinatie met wetenschappelijke beeldvorming (Multi-Light en Multispectrale beeldvorming met de RICH Microdome) en niet-destructieve micro-analyses. Deze vernieuwende

diagnosemethodes voor kunsttechnologische en conservatiegerelateerde vraagstukken zijn essentieel om de kennis van eeuwenoude miniaturen en manuscripten te verdiepen, ze te conserveren, te preserven en te ontsluiten voor de komende generaties.

Het Book Heritage Lab van professor Lieve Watteeuw en het Digitaal Labo onder leiding van Bruno Vandermeulen vormen een tandem voor documentair erfgoedonderzoek aan de KU Leuven.

Het Digitaal Labo (Faculteit Letteren – Universiteitsbibliotheek), is een gespecialiseerde dienst die hoogkwalitatieve digitalisatie en beeldvorming van (voornamelijk documentair) erfgoed aanbiedt. Het Labo kan ingeschakeld worden voor klein- en grootschalige digitaliseringsprojecten in een lokale, nationale en internationale context, maar werkt ook mee aan technische beeldvorming inzake Multi-Light en Multispectrale beeldvorming, of voor Optical Character Recognition (OCR).

Daarnaast werkt professor Watteeuw voor het *Codex Eyckensis*-onderzoek nauw samen met dr. Marina Van Bos van het laboratorium “Papier, leder, perkament” van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK/IRPA) in Brussel. Het KIK/IRPA is de federale wetenschappelijke instelling belast met de documentatie, studie en conservatie-restauratie van het culturele en artistieke erfgoed van ons land. Voor het nieuwe *Codex Eyckensis*-onderzoek wordt zowel gebruik gemaakt van het *Codex Eyckensis* onderzoeksarchief, samengesteld tussen 1989 en 1993, als van het nieuwe instrumentarium in de labo's van het KIK/IRPA.

Vanuit de Faculteit Letteren richt Illuminare - Studiecentrum voor Middeleeuwse Kunst (KU Leuven) zich op de studie van de miniatuurschilderkunst in de Lage Landen en de receptiegeschiedenis en contextuele betekenis van Vroegnederlandse kunst. Het centrum staat in voor technisch onderzoek, conservatie en catalogisering van verluchte handschriften en voor het onderzoek naar de iconologie van de middeleeuwen vanuit een interdisciplinair perspectief (Iconology Research Group). De rijke documentatie over de vroege miniatuurschilderkunst in de Lage Landen en het Maasland vormt een essentiële schakel voor de documentatie van de *Codex Eyckensis* in historisch en artistiek perspectief.

Binnen de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen is professor Wim François, kerkhistoricus en specialist inzake bijbelvertalingen, betrokken bij het tekstonderzoek op de *Codex Eyckensis*.

De 8ste-eeuwse evangelietekst in de codex is een variant op de *Vulgaat* of de Latijnse vertaling van de evangelies, gemaakt door de H. Hiëronymus van Strido (347-420). De Vulgaat bleef duizend jaar lang de belangrijkste Bijbelvertaling. De studie van de afwijkingen binnen de *Codex Eyckensis* op de Vulgaatvertaling, en de recurrentie van deze afwijkingen in latere manuscripten, kan nieuw licht werpen op de verspreiding van evangelieteksten in middeleeuws Europa.

Onderzoek op het scherp van de snee

Het team van professor Watteeuw staat voor de uitdaging om nieuwe inzichten te verwerven via kunsttechnologisch en boekarcheologisch onderzoek. Methodes en technieken die in de jaren negentig van vorige eeuw nog onbekend waren, zullen nu met de grootste omzichtigheid worden toegepast op dit unieke maar bijzonder fragiele 8ste-eeuwse manuscript. Na een jarenlange voorbereiding kan het team van start gaan met het visualiseren en analyseren van kenmerken die niet met het blote oog zichtbaar zijn.

De gebruikte technieken zijn Photometric Stereo en Multispectrale Photometric Stereo met de *RICH Microdome* – een tool ontwikkeld in het Hercules project van Illuminare (2013-2018) in samenwerking met het Digitaal Labo en CS Digital van de Faculteit Letteren, de Universiteitsbibliotheek en ESAT. Het is een techniek van 2D+ beeldvorming om de topografie van de picturale lagen te documenteren, zowel in wit licht als met Leds van verschillende golflengte. De principes van de multispectrale beeldvorming

werden op het eind van de 20ste eeuw ontwikkeld in de laboratoria van NASA voor beeldvorming van het aardoppervlak. De techniek bleek prima inzetbaar voor manuscripten en kan de samenstelling van inkt en verf visualiseren, de ondertekening vrij leggen en pentimenti (gecorrigeerde schrijf- of tekenfouten) en toevoegingen registreren.

Met een *Hirox 3D videobinoculaire* - een onderzoekstool die ook in geologische en biologische labo's te vinden is - zal de stratificatie van de picturale lagen, hun conditie en de hulpmiddelen van de miniaturist (zoals passer, pennen en messen) worden gedocumenteerd.

In samenwerking met BioArCh, de onderzoeksgroep Zoöarcheologie van het departement Archaeologie en Geschiedenis aan de University of York, zal de proteïne-identificatie gebeuren met massaspectrometrie, om zo het soort dier gebruikt voor het perkament te bepalen. De identificatie gebeurt via microdeeltjes opgenomen van het oppervlak van het perkament.

De Mipofolie die tijdens het conservatieproject (1988-1993) verwijderd werd, is in het archief in het KIK/IRPA bewaard. Op deze folie zijn minuscule restanten van de beschilderde laag van de miniaturen achtergebleven. Deze residu-pigmenten, -kleurstoffen en -bindmiddelen worden in de labo's van het KIK met een naald opgepikt, ingebed en bewerkt met complementaire analysetechnieken zoals vloeistofchromatografie (HPLC) of Pyrolysis–gas chromatography–mass spectrometry (Py-GC-MS). Met de recent verworven 'X-stralen fluorescentie mapping' unit zullen op de codex zelf de elementaire samenstelling van de minerale media worden bepaald en gevisualiseerd.

Toekomst in Maaseik

De *Codex Eyckensis* maakt deel uit van de kerkschat van Sint-Catharina in Maaseik. Hij werd in 1994 door de kerkfabriek in bruikleen gegeven aan de stad Maaseik. In 2016 besliste het stadsbestuur de kerkschat te herlokaliseren: een deel van de schat zal in de Sint-Catharinakerk blijven en een ander deel, met de stukken van vóór 1571, zal worden opgesteld in een gloednieuw museum in de Minderbroederskerk. Na afloop van het onderzoeksproject rond de *Codex Eyckensis*, in 2018, zal het manuscript een ereplaats krijgen het museum in de Minderbroederskerk.

De stad Maaseik zorgt voor een nieuwe digitale ontsluiting in de crypte van de Sint-Catharinakerk, gesponsord door de firma Diz uit Zoetemeer (NL). Het museum blijft dus toegankelijk. Daarnaast zal het verhaal rond de codex en de vooruitgang in het nieuwe onderzoek ontsloten worden via de website: www.codexeyckensis.be, een Engelstalige blog en een Facebookpagina.

De *Codex Eyckensis* online

De *Codex Eyckensis* is volledig gedigitaliseerd en is online in detail te doorbladeren via www.codexeyckensis.be.

Partners

Het onderzoeksproject krijgt de steun van het Fonds Courtin-Bouché van de Koning Boudewijnstichting en wordt mee mogelijk gemaakt door de volgende partners: KU Leuven, KIK-IRPA, Illuminare-Studiecentrum voor Middeleeuwse Kunst (KU Leuven), Digitaal Labo KU Leuven en de Unesco Commissie.

Book Heritage Lab: <http://theo.kuleuven.be/apps/press/bookheritagelab/>
Illuminare – Studiecentrum voor Middeleeuwse Kunst: <http://www.illuminare.be/>
Maurits Sabbebibliotheek: <http://theo.kuleuven.be/gbib>
Digitaal Labo KU Leuven : <http://bib.kuleuven.be/ub/digitalisering/digitaal-labo>
KIK/IRPA: <http://www.kikirpa.be/>
Koning Boudewijnstichting: <http://www.erfgoed-kbs.be/>
Unesco Commissie: <http://www.unesco.be/vuc>

Contact

Professor Lieve Watteeuw, Illuminare - Studiecentrum voor Middeleeuwse Kunst, KU Leuven, en Book Heritage Lab, KU Leuven, tel: 016 37 24 94, e-mail: lieve.watteeuw@kuleuven.be

Evelien Denecker, communicatiemedewerker Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, KU Leuven, tel: 016 32 52 76, e-mail: evelien.denecker@kuleuven.be

